

FLORIAN ZNANIECKI: EWOLUCJA TWÓRCZA SOCJOLOGA*

Myśl naukowa jest nieustanną dyskusją z przeszłymi, obecnymi i przyszłymi myślicielami, a także jej twórcy ze sobą samym. Proces ten jest wyraźnie widoczny w twórczej ewolucji myśli Floriana Znanieckiego¹, który całe swoje życie intelektualne poświęcił rozwojowi socjologii systematycznej. Dążył on ustawicznie do wyjaśnienia i określenia przedmiotu badań socjologii oraz opracowania metodologii, przy pomocy której przedmiot ten powinien znajdować coraz doskonalsze oświetlenie na (podstawie analizy odnośnych danych. Wszystkie jego prace, na przestrzeni blisko 50 lat (1909 - 1958), koncentrowały się wokół tych samych problemów. Odwołując się do swoich wcześniejszych sformułowań, jak i do idei myślicieli współczesnych, z którymi mógł porozumiewać się za pomocą korespondencji i słowa drukowanego albo w bezpośredniej argumentacji, Znaniecki poddawał stale rewizji swoją teorię socjologiczną².

* Referat wygłoszony na konferencji zorganizowanej w Poznaniu w dniach 15 i 16 XII 1972 r. przez Instytut Socjologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza i poznański oddział Polskiego Towarzystwa Socjologicznego, zatytułowanej „Florian Znaniecki i jego rola w socjologii”. Składam podziękowania drowi Andrzejowi Kwileckiemu i drowi Zygmuntowi Dulczewskiemu za zaproszenie do wygłoszenia tego referatu, mojej matce Eileen Markley-Znanieckiej za całe jej wsparcie i pomoc, mojemu ojcu za to, że był tak udzielająco się entuzjastycznym socjologiem. Głównym celem przypisów jest wskazanie, z kim Znaniecki podejmował intelektualną dyskusję, bezpośrednio czy poprzez opublikowane prace.

¹ W kilku swoich pracach narzekał Znaniecki na szkody wyrządzone przez Augusta Comte'a jego podziałem socjologii na statykę i dynamikę. Z drugiej strony, był Znaniecki pod bardzo silnym wrażeniem *Ewolucji twórczej* Bergsona, którą przetłumaczył na język polski. Zainteresowanie dynamicznymi aspektami kultury i systemów społecznych trwało przez całe jego życie, a wiele argumentów zawartych w jego pracach wymierzonych jest w rzeczników teorii struktury i funkcji społecznej, którzy ignorują znaczenie ewolucji twórczej.

² Wskazać można cztery podstawowe układy odniesienia do twórczości innych ludzi w pracach Znanieckiego. Pierwszy, to myśliciele klasyczni, których studiował w okresie swoich zainteresowań filozoficznych poczynając od Strabo, Peryklesa, Platona, Arystotelesa i podobnych autorów starożytnych, poprzez Kanta, Hobbesa, Hegla i innych filozofów nowożytnych do przedstawicieli socjologicznej przeszłości,

Artykuł niniejszy zawiera analizę pewnych tendencji w rozwoju twórczości Znanięckiego. Do analizy tej wykorzystałam jego prace opublikowane w języku angielskim, zwłaszcza przypisy i przedmowy do tych prac. Każda przedmowa jest doskonałym źródłem informacji co do tego, jakie miejsce Znanięcki wyznaczał temu dziełu w swej przeszłej i przyszłej twórczości, jak również co do argumentacji na ten temat. Ustawiczny tok jego myśli dążącej do badania i rewizji podstawowych problemów naukowych socjologii powodował, że musiał często przekształcać część zamierzonej pracy w oddziały tom³. Liczne artykuły Znanięckiego odzwierciedlały myśl danego okresu albo ujmowały specyficzne formy ogólnych klas systemów społecznych⁴.

takich jak Comte, Spencer, Simmel, Weber, Durkheim, Tarde, Wundt itp. Drugi układ myślicieli, do których odwoływał się, tworzą jemu współcześni, których prace pochłaniał i z którymi nawiązywał często dialog w publikacjach lub w bezpośrednich rozmowach. Po trzecie, oddziaływały na niego osobiste przyjaźnie i stały dialog z jego żoną Eileen Markley-Znanięcką, która porzuciła karierę prawniczą i pomagała mu od 1916 r. Wpływ amerykańskich kolegów sięga do W. I. Thomasa i socjologów chicagowskich, włączając Roberta MacIvera, Theodora Abela, Georga Countsa, Howarda Beckera i profesorów z Uniwersytetu w Illinois, w szczególności Donalda Tafta, Williama Albiga, E. T. Hillera oraz wielu młodszych kolegów, takich jak Robert Bierstedt i Robert Janes. Tu także włączyć można von Wiesego, któremu Znanięcki złożył wizytę w Niemczech. Czwartym układem oddziaływań byli jego studenci, zwłaszcza nowi socjologowie w Polsce, których on wprowadził w zagadnienie, jak Jan Szczepański, Józef Chałasiński, Tadeusz Szczurkiewicz, Wacław Kryński, Jerzy Piotrowski, Antonina Kłoskowska i wielu innych, których osobiście mniej znam. Lista ta obejmuje również studentów, którzy studiowali na Uniwersytecie w Illinois w latach 1940-1958. W końcu, choć w równie ważnym stopniu, oddziaływali na niego studenci, którzy prowadzili pod jego kierunkiem oryginalne badania i którym on zawsze był przychylny (zob. zwłaszcza *Modern Nationalities*, 1952).

³ Proces ten rozpoczął się bardzo wcześnie. Znanięcki był sfrustrowany niemożnością rozwinięcia wszystkich swoich idei we wstępie do *The Polish Peasant in Europe and America* (1918 - 1920), który i tak rozrósł się do wielkiej 302-stronicowej części, w wyniku szerokiej dyskusji pomiędzy Znanięckim a Thomasem; napisał więc *Cultural -Reality*, która ukazała się w 1919 r. tj. w czasie, gdy pozostałe tomy *The Polish Peasant...*, przygotowywane były przez wydawców do druku. Charakterystycznie rozpoczyna on przedmowę do *Cultural Reality* (1919): „Niniejsze studium o rzeczywistości kulturowej stanowi pierwszą część ogólnego wstępu do filozofii kultury, będzie ono niebawem uzupełnione przez drugą część poświęconą podstawowym zasadom twórczej aktywności” (s. V). W tym tomie i w wielu późniejszych pracach, wyrażał Znanięcki swoją wdzięczność W. I. Thomasowi za pomoc w rozwiązaniu wielu „praktycznych kwestii”, w pracy nad doskonaleniem języka angielskiego oraz za „przygotowanie do badań socjologicznych, jakie wyniosłem ze współpracy z nim” (s. XIV).

⁴ Dla przykładu, gdy Znanięcki pracował nad zawartością i ewolucją czterech kategorii systemów społecznych, opublikował artykuły o stosunkach społecznych (*The Dynamics of Social Relations*, Sociometry 1954) i o rolach społecznych (*The Social Roles of Innovators*, Midwest Sociologist 1955). Badał specyficzne typy grup społecznych w studium o Uniwersytecie w Illinois, które nie zostało opublikowane

Publikacje Znanieckiego stanowią wyraz zwartych zainteresowań socjologicznych, określoną liczbą powiązanych ze sobą wzajemnie problemów. Ponieważ współoddziaływające na siebie istoty ludzkie mogą jedynie funkcjonować we współdziałaniu, dzięki przekazywaniu i podzieleniu wiedzy i wartości, system społeczny musi posiadać kulturową podstawę, której treść stanowiła główną dziedzinę badań Znanieckiego. W artykule *Sociometry and Sociology* opublikowanym w 1943 r. Znaniecki stwierdza: „Wzór kulturowy systemu społecznego zawiera pewne standardy aksjologiczne, które w oczekiwaniach społecznych powinni stosować uczestnicy tego systemu we wzajemnej ocenie siebie samych oraz systemu jako całości; zawiera on też pewne normy, które według tych oczekiwań powinny pomagać im regulować ich czynności. O ile akceptują oni i stosują te standardy i normy o tyle system społeczny wykazuje dynamiczny ład wewnętrzny, który można nazwać «aksjonormatywnym»" (s. 225). Ponieważ współdziałające ze sobą osoby społeczne musiały nauczyć się i nadal muszą uczyć się kulturowych norm i wartości poprzez samokształcenie i w interakcjach w roli wychowanka w zorganizowanym wokół tej funkcji kręgu, Znaniecki badał konsekwentnie instytucje i organizacje wychowawcze. Ze względu na to, że interakcje zachodzą na określonych terytoriach geograficznych, którym przypisywane są specjalne znaczenia i prawa, interesował się on „polami badań socjologicznych” jak je określa w swojej ostatniej pracy, opublikowanej pośmiertnie w 1965 r.: *Social Relations and Social Roles* (praca ta stanowi mniejszą część projektowanego dzieła, zatytułowanego *Systematic Sociology*). Z kolei ze względu na to, że interakcje społeczne są wplecione w różne klasy systemów społecznych, analizował on intensywnie funkcje i treści obowiązków i praw składających się na te systemy w ogóle i poszczególne przypadki takich systemów w szczególności. W końcu, jako że zadaniem socjologii było analizowanie tych systemów społecznych, Znaniecki poświęcił wiele uwagi metodom, dzięki którym można systemy te definiować i badać oraz poddawać taksonomii i generalizacji w teoriach ewolucyjnych i funkcjonalnych. Dzięki temu metodę tę określa się jako indukcyjną, generalizującą i obiektywną, lecz stosującą podejście humanistyczne, tzn. badającą systemy społeczne z punktu widzenia uczestników i obserwatorów⁵.

i społeczeństwa w *Modern Nationalities* (1952). Większość jego artykułów pisanych w języku angielskim miała na celu zwrócenie uwagi amerykańskim socjologom na zakres i metodologię ich dyscypliny (por. *Controversies in Doctrine and Method*, 1945; *Methodological Trends in Sociological Research*, 1948; komentarz do artykułu Johna L. Thomasa *Marriage Prediction in the Polish Peasant*, 1950; *Important Developments in Sociology*, 1956). Znaniecki stanowczo nie zgadzał się z wieloma tendencjami, które zauważał w literaturze socjologicznej:

⁵ Trudno jest określić, gdzie po raz pierwszy pojawiła się w języku angielskim koncepcja „współczynnika humanistycznego”. *The Method of Sociology*, opublikowana w 1934 r. nie zawiera w ramach indeksu hasła *współczynnik humani-*

Zainteresowania Znanieckiego problematyką socjologiczną wyprzedzają jego przejęcie z filozofii (którą się stopniowo rozczarowywał) do socjologii. Swoją karierę rozpoczął od zainteresowań różnymi dziedzinami rzeczywistości kulturowej rozumianej nie jako statyczne struktury, ale jako dynamiczne dane, które rozwijają nowe formy i modyfikują istniejące. Już w 1919 r. po opublikowaniu pracy na temat wartości kulturowych i przetłumaczeniu *Ewolucji twórczej* Bergsona na język polski (1913), uważał rzeczywistość kulturową jako zorganizowaną w różne systemy, znane i z konieczności badane za pomocą różnych metod. W pracy *Cultural Reality* (1919) definiuje określony segment świata wiedzy — rzeczywistość społeczną — jako „podzielony na sekcje, z których każda składa się ze społecznych praw i wartości wspólnych pewnej interkomunikatywnej grupie społecznej” (s. 292). W 1952 r. wznowił Znaniecki sumienne analizy różnych dziedzin kultury oraz prześledził rozwój nauk badających te systemy wiedzy. Lata myśli poświęcone przedmiotowi badań socjologii i wyznaczeniu granic oddzielających ją od innych nauk społecznych przyniosły w rezultacie 419-stronicowe dzieło *Cultural Sciences* (1952) [przekład polski: *Nauki o kulturze*, Warszawa 1971 — przyp. tłum.], którego wstępna koncepcja pomyślana była jako wstęp do *magnum opus* autora.

Krótkie streszczenie myśli Znanieckiego zawiera jego przemówienie inauguracyjne do Amerykańskiego Towarzystwa Socjologicznego po wybraniu go prezydentem tego towarzystwa w 1954 r. Jak to już napisał w *Cultural Sciences* (1952) i jak to ostatnio pisał w nie ukończonej *Systematic Sociology* podstawowe problemy współczesnej socjologii wykrystalizowały się w jego umyśle. Wszakże gdyby Znaniecki żył dłużej wprowadziłby niewątpliwie do nich dalsze zmiany. We wspomnianym przemówieniu Znaniecki zdefiniował przedmiot socjologii jako systemy społeczne i stwierdził: „Rozróżniani cztery logiczne klasy systemów społecznych. Po pierwsze stosunki społeczne albo stosunki interpersonalne jako systemy funkcjonalnie połączonych czynności dwu współdziałających jednostek; po drugie role społeczne jako systemy funkcjonalnie zin-

styczny, mimo że jest tam kilka odniesień do humanizmu. W *Social Actions* Znaniecki (1936) (stwierdza: „Wyraziłem to w innym miejscu, mówiąc, że takich danych dostarczą dla studenta współczynnik humanistyczny” (s. 11). O ile mi wiadomo, pojęcie „współczynnik humanistyczny” pojawia się po raz pierwszy w artykule *Object Matter of Sociology*, *American Journal of Sociology* (1927, s. 536). We wszystkich swoich pracach Znaniecki przestrzega socjologów, którzy wierzą, że mogą badać swój przedmiot badawczy przy pomocy metod nauk przyrodniczych. Argument ten odnosi się szczególnie do tych, którzy badają ludzkie zachowanie ilościowo bez uwzględniania współczynnika humanistycznego. W czasie gdy pisał pierwszą część swojej *Systematic Sociology*, którą opublikowano w końcu jako *Social Relations and Social Roles* w 1965 r., lecz pisana była w latach 1956 - 1958, zmienił Znaniecki współczynnik humanistyczny na podejście humanistyczne, które bardziej dokładnie oznacza to, na co kładł on nacisk.

tegowanych stosunków współdziałania między określoną jednostką a pewną liczbą innych jednostek; po trzecie grupy społeczne jako funkcjonalnie zintegrowane systemy ról społecznych, które pełnią ich członkowie; po czwarte społeczeństwa jako systemy zróżnicowanych, funkcjonalnie zintegrowanych grup społecznych" (*Basic Problems of Contemporary Sociology*, s. 521).

Głównie dzięki filozoficznej i biopsychologicznej literaturze, z jaką był Znaniecki obeznany, która dominowała w całej myśli naukowej, a w szczególności w myśli społecznej i z którą rozprawił się świetnie w dociekaniach o stosunkach międzyludzkich, po latach wysiłku nad określeniem przedmiotu badań socjologii doszedł do jego skryształowania w wyżej przedstawionej formie. *The Method of Sociology* (1934) zawiera również cztery systemy danych jako przedmiotu socjologii, lecz były to czynności społeczne, stosunki społeczne, osoby społeczne i grupy społeczne; a czynności społeczne wyprowadzone były z psychicznych skłonności. Łatwo zauważyć wielkie przemiany w rozwoju teoretycznego dzieła pomiędzy *The Polish Peasant in Europe and America* (1918-1920) a sformułowanymi w 1954 r. systemami społecznymi jako przedmiotu socjologii; *The Method of Sociology* zbliża się wszakże do tych ostatnich sformułowań, osiągniętych w wyniku stałych dociekań. Osiągnięcia te, jak sam autor przyznaje, były bardzo mozolne i czasochłonne.

Znaniecki nawiązał współpracę z W. I. Thomasem, zorientowanym bardziej socio-psychologicznie, jako zainteresowany przede wszystkim ewolucją i formami rzeczywistości kulturowej, a w szczególności wartościami społecznymi (1910, 1912, 1913/14). Próbował następnie zmienić swoją teoretyczną orientację i włączyć w nią ideę uniwersalnych, psychicznych dążeń istot ludzkich, zwłaszcza ich „postaw”. Jak wyjaśnia Znaniecki w przedmowie do *Social Actions* (1936), jego usiłowania zbudowania teorii na podstawach psychologicznych przy założeniu, że czynności społeczne zdeterminowane są przez te rzekomo uniwersalne postawy ludzkie, podobne jak „cztery żądze” z *The Polish Peasant in Europe and America* (1918-1920), choć szerzej pojęte, okazały się niewykonalne i kosztowało go to dziesięć lat frustracji. W końcu stwierdza: „Próbowałem pozbyć się założenia, że cała różnorodność czynności społecznych ludzi daje się wydedukować z paru permanentnych i podstawowych sił psychicznych, zasadniczych postaw, żądz, pragnień, czy czegoś takiego. Dlaczego nie mamy brać tych czynności w ich empirycznej konkretności i różnorodności oraz starać się je porządkować takimi jakie są, bez założenia *a priori* odnośnie do źródeł psychologicznych, z których one wynikają?” (s. VIII). Przedsięwzięcie to było naówczas odważne, lecz zajęło mu więcej czasu niż przypuszczał.

Analizę czynności społecznych z tego nowego punktu widzenia rozpoczął Znaniecki od przygotowania teoretycznych podstaw i ustalił szereg praw dla zrozumienia, jak powstają i zmieniają się takie czynności. Gdy

tego dokonał w *The Laws of Social Psychology* (1925), spodziewał się, że uda mu się rozwickać taksonomię czynności społecznych, a w ślad za nią system porównawczych uogólnień⁶. Wszakże był on coraz bardziej niezadowolony ze swoich wysiłków i doszedł w końcu do wniosku, że generalizacje albo prawa powinny wyrastać z samej taksonomii, zamiast odwrotnie. Uporawszy się z pisaniem *The Method of Sociology* (1932), opublikował Znaniecki wreszcie *Social Actions* (1936) jako imponującą, wyczerpującą taksonomię i obiecał czytelnikowi jej następne „dwie końcowe części” w innym tomie. Miały one zawierać „nowe ujęcie w ściśle jakościowych terminach praw przyczynowych, ustalonych w mojej poprzednio wzmiankowanej książce [*The Laws of Social Psychology*, 1925 — przyp. H. Z-L.] oraz sformułowanie niektórych nowych praw zależności funkcjonalnej, opartych na pomiarze aktywnych dążeń jako sił społecznych” (s. IX). Te „dwie końcowe części” *Social Actions* (1936) nigdy nie zostały w ten sposób rozwinięte, ponieważ Znaniecki był coraz bardziej przekonany, że rzeczywistymi danymi socjologii nie są społeczne czynności oparte na „aktywnych dążeniach” jednostki, lecz oparte raczej aksjonormatywnie i funkcjonalnie współzależne interakcje współdziałania między dwoma lub więcej jednostkami, wplecione w stosunki społeczne i bardziej złożone systemy społeczne⁷.

To ostateczne odwrócenie uwagi od jednostki jako istoty biopsychicznej do jednostki jako podmiotu i przedmiotu interakcji społecznych widoczne jest w koncepcji osoby społecznej, którą w końcu rozwinął Znaniecki w swojej teorii jako jedną z czterech komponentów roli społecznej. Trzy pozostałe komponenty to krąg społeczny, funk-

⁶ W pracy *The Laws of Social Psychology* Znaniecki charakterystycznie poświęca pierwszy rozdział polemice z głównymi myślicielami, którzy wpłynęli na tę dziedzinę socjologii, włączając Comte'a, E. A. Rossa, Tarde'a Le Bonna, Wundta, McDougala, Blacmara i Gillina oraz Deweya. Robi również odniesienia do Cooley'a, z którym zasadniczo zgadzał się i do którego idei powracał w późniejszych książkach i artykułach (zob. np. *Social Groups as Products of Participating Individuals* 1939, s. 806). Często odwołuje się także do Parka i Burgessa.

⁷ Praca „*Social Actions*” dedykowana jest Robertowi Morrisonowi MacIverowi, z którym Znaniecki zaprzyjaźnił się i dyskutował o socjologii przez szereg lat w Nowym Jorku, Poznaniu, Martha's Vineyard i przy każdej okazji gdy się spotkali korespondowali ze sobą. W książce tej Znaniecki polemizuje z ideami Kimballa Younga i freudystów. Wyczerpujące przypisy (na stronach 639-715), zawierają odniesienia do amerykańskich, angielskich, polskich, francuskich i niemieckich autorów, a także opisy kultur z całego świata. Znaniecki bowiem podjął się w miarę pełnego 'sklasyfikowania różnych czynności społecznych jako dostępnych poprzez metody osobistej obserwacji na podstawie danych zebranych w Poznaniu i monografii socjologów, antropologów i innych przedstawicieli nauk społecznych. W przypisach odwołuje się często do F. H. Allporta, Jamesa Baldwina, L. L. Bernarda, E. S. Bodardusa, E. W. Burgesisa, C. A. Dawsona, E. Durikheima, J. Frazera, W. F. Gettysa, F. H. Giddimsa, W. Healy, A. G. Kellera, L. Levy-Bruhla, W. G. Sumnera, G. Tarde'a, D. S. Thomasa, A. Vierkandta, E. Wesiternaricka i L. von Wiesego.

cyjnalne obowiązki społeczne osobnika i jego prawa osobiste. Rolę społeczną jako podstawowy system społeczny, jak uprzednio wspomniałam, przyjął Znaniecki już w 1934 r. w *The Method of Sociology*, lecz wówczas ujętą jeszcze w kategoriach indywidualnych czynności, poprzedzających uwikłania osoby społecznej w systemie interakcji⁸. W swoim przemówieniu prezydenckim w 1954 r. Znaniecki wyjaśnia, że pojęcie roli społecznej przejął od Parka i Burgessa z ich pracy *Introduction to Sociology* [przekład potoki: *Wprowadzenie do nauki socjologii*, przekład z angielskiego pod redakcją F. Znanieckiego, Poznań 1926 — przyp. tłum.]. W pracy *Social Relations and Social Roles* (1965), stanowiącej część nie ukończonej *Systematic Sociology*, zwraca czytelnikowi uwagę na pojęcie osoby pochodzące z tego samego źródła i definiuje „osobę (za łacińskim znaczeniem słowa *persona*)⁹ jako „wyobrażenie jednostki o swojej roli” (s. 202)⁹. Stopniowo pojęcie osoby społecznej, zaczerpnięte od Parka i Burgessa, uległo bliższej precyzacji i zostało sformułowane jako zestaw cech fizycznych i psychicznych, zdolności i umiejętności, z którym dana jednostka wchodzi w swoją rolę; podlega ocenie ze strony członków kręgu w systemie swoich obowiązków i przysługujących jej praw. Wreszcie Znaniecki zdołał osiągnąć swój cel badania ludzi w interakcjach „nie jako całościowe osobowości, ale jako uczestników życia społecznego i kultury” (s. 202).

„Rola społeczna” zazwyczaj oznacza jej podstawową funkcję w sto-

⁸ W *The Method of Sociology* (1934) Znaniecki polemizuje z kilku stanowiskami autorów z pracy Stuarta F. Rice'a *Methods in the Social Sciences* (1931), a zwłaszcza z „empirycystami”, zbieraczami licznych faktów, stosującymi techniki statystyczne, lecz nie posiadającymi teorii. Znaniecki nie zgadzał się również z socjologią „formalną” Simmla.

⁹ Wbrew temu co napisał Robert Bierstedt w swojej pracy *Florian Znaniecki: On Humanistic Sociology* (1969, s. 33), *Social Relations and Social Roles* nie jest zbiorem esejów, lecz kontynuowanym tokiem myśli, który przerwany został w połowie śledzenia ewolucji głównych ról społecznych. Społeczne role innowatorów zostały już napisane wcześniej i przedstawione w referacie na zebraniu Midwest Sociological Society, był on w trakcie przedstawiania ról ekonomicznych, które przetrwała mu śmierć. Bierstedt najwyraźniej nie czytał tego nie ukończonego rękopisu, chociaż spędził ze Znanieckim wiele niedzielnych poranków (jedynie w tym czasie odstępował Znaniecka od swego zwyczaju piskania w łóżku każdego ranka), dyskutując o rolach społecznych przeciw statusowi społecznemu. Rezultatem dyskusji był, jak się wydaje, impas: Bierstedt nigdy nie zaakceptował Znanieckiego określenia ról społecznych, odrzucając również późniejszy jego tom poświęcony rolowi społecznemu. Znaniecki natomiast wzbraniał się przed używaniem pojęcia (statutu społecznego, woląc rozbić go na komponenty praw osobistych i rang przydzielonych do ról społecznych i osób społecznych w hierarchiach rang. Pierwsza część *Systematic Sociology* została napisana bez przypisów, co było u Znanieckiego w zwyczaju, ponieważ dodawał je później, gdy zadowalała go ostateczna forma rękopisu. Jednakowoż w tekście *Social Relations and Social Roles* Znaniecki odwołuje się do J. L. Moreno, z którego teorią socjometryczną był obeznany i w którego czasopiśmie „Sociometry” publikował kilka artykułów.

sunku do tych, którzy dzielą wspólne standardy i wartości. Do roli tej przygotowują osobę społeczną i członków kręgu zarówno ogólne wychowanie, jak i specjalne zabiegi. Krąg społeczny, czy to poprzedzający osobę społeczną czy też współtworzony przez nią, obejmuje każdego, wobec kogo ma obowiązki wynikające z roli oraz każdego kto przyznaje jej prawa ułatwiające wykonywanie funkcji. Rola nauczyciela, zgodnie z tą definicją, obejmuje nie tylko nauczyciela w stosunku do wychowanka, ale także wszystkich innych, którzy współpracują z nim w wykonywaniu jego funkcji i których współpraca pociąga za sobą obowiązki wobec nich. Oni muszą zapewnić mu prawa wykonywania jego czynności i muszą podjąć szczególne własne czynności na zewnątrz, bez których on nie mógłby pełnić swojej funkcji w sposób wyznaczony przez wspólne wartości i normy. Rola nauczyciela zmienia się ze względu na podstawę kulturową, a każdy kompleks osoba-krąg ma swoją unikalną historię. Fakt, że rola nauczyciela modelowana jest zgodnie z tą samą normą kulturową w tej samej grupie społecznej, stwarza szerokie pole uogólnień. W ten sposób Znaniecki nie traktuje roli społecznej jako zbioru oczekiwań albo pozycji, lecz jako dynamiczny układ funkcjonalnie współzależnych stosunków i poświęca wiele uwagi ewolucji ról o różnych funkcjach. W analizie ról społecznych, podobnie jak gdzie indziej, uwzględniał Znaniecki również rozwój taksonomii, opartej na indukcyjnym badaniu ich funkcji, rozumianych dynamicznie.

Trzecią główną klasą systemów społecznych, stanowiącą dziedzinę badań socjologicznych jest grupa społeczna. Znaniecki już w 1939 r. napisał artykuł *Social Groups as Products of Participating Individuals*. Stosując podejście humanistyczne, przypomina czytelnikowi, że socjologowie badają „grupy jako doświadczane przez uczestników i obcych” (s. 805), a nie „grupy jako takie”. Główna część tego artykułu poświęcona jest analizie stadiów formowania się grup społecznych, poczynając od spontanicznych wysiłków inicjatorów, dzielących pewne wartości i rozwijających we współdziałaniu funkcjonalne czynności dla rozwiązania problemów związanych z tymi wartościami. „Pierwszym krokiem w formowaniu grupy jest stworzenie selektywnej więzi łączącej członków i oddzielającej ich od nieczłonków” (s. 807). „Po drugie, grupa przedstawia się jako pewnego rodzaju ponadindywidualna jaźń społeczna, jako synteza tych jaźni społecznych przypisywanych członkom grupy; oni zaś przyjmują, że tak być powinno i zachowują się tak, jak gdyby tak było” (s. 807). „Po trzecie, każdą grupę społeczną traktuje się jako posiadającą pewną własność, czy to materialną (terytorium albo choćby miejsce spotkań, dobra ekonomiczne, narzędzia i wytwory) czy duchową (boscy lub półboscy opiekunowie, kultury społeczne, obyczaje i zwyczaje, tradycje i legendy, język, literatura, sztuka, wiedza, metody techniczne, prestiż społeczny i panowanie” (s. 808). „Po czwarte, [...] kiedy grupa jest już

uformowana i kiedy jej twórcy stają się jej członkami, takie czynności [spontaniczne czynności dobrowolnie współdziałających jednostek — przyp. H. Z-L.] zostają normatywnie wystandaryzowane i usystematyzowane, aż do traktowania ich jako instytucji grupowych, tj. całościowego systemu, który ustanawia dynamiczną organizację grupy" (s. 809). W szczególności zaś czynności członków organizują się w role społeczne. W 1939 r. Znaniecki ujmował grupy jako różniące się między sobą w sposób, jaki ich członkowie różnią się i zbaczają od wzorca ról i w ich powiązaniach wzajemnych w naturalnych warunkach, ale nie rozwiązał jeszcze wówczas zasad budowy dla nich taksonomii.

Takie kryteria pojawiają się w końcu w pracy *Social Groups and the Modern World* opublikowanej w 1954 r. w książce *Social Control and Individual Freedom* pod red. M. Bergera, T. Ábela i C. Page'a. Znaniecki podkreśla tu wielkie znaczenie rozwijania taksonomii, które mają służyć jako źródła dla generalizacji o grupach społecznych, „[...] o ich zmianach pod wpływem określonych oddziaływań, generalizacji o funkcjonalnych związkach między grupami pewnych logicznych klas i generalizacji filogenetycznej o powstawaniu nowych klas" (s. 127). Określając dokładnie tę klasę społecznych systemów jako kulturowy produkt wspólnie podejmowanych czynności członków mających podstawową funkcję, zmienia Znaniecki pierwotną definicję, aby ją przystosować do tych nowych ujęć. Grupy społeczne „tworzą oddzielną kategorię systemów, złożonych z kulturowo określonych ról społecznych, które pełnią członkowie" (s. 130). W pracy tej Znaniecki dodaje więcej szczegółów o tworzeniu się grupy społecznej, łącznie z prawami, jakie otrzymuje ona od członków i obcych, aby mogła wykonywać swoją funkcję. Grupa ujmowana jest jako całość: „Tak jak indywidualna osoba ma ona określone prawa i obowiązki. Trwa i funkcjonuje, ponieważ jej członkowie działają w zgodzie z normami, które implikują owe prawa i obowiązki" (s. 135). Poza tym dodaje on nowe uwagi odnośnie do instytucjonalizacji ról członkowskich, wskazując na ich wewnętrzne zróżnicowanie, zwłaszcza tych „członków grupy, którzy koordynują czynności innych członków" i którzy „funkcjonują jako przedstawiciele grupy jako całości" (s. 136). Dalszym wkładem tej pracy do jego ogólnej teorii jest wprowadzenie taksonomicznego kryterium funkcji grupy. Podobnie jak role społeczne tak i grupy społeczne, stwierdza Znaniecki, można poklasyfikować według funkcji

Niestety, Znaniecki nie dokończył przeformułowywania teorii grup społecznych i społeczeństw w swojej *Systematic Sociology*. Przed śmiercią próbował właśnie prześledzić ewolucję głównych ról społecznych. Długie lata trwały jego ustawiczne dociekania i intelektualny wysiłek nad rozwinięciem jasnej i precyzyjnej teorii pierwszych trzech kategorii systemów społecznych: stosunków społecznych, ról społecznych i grup społecznych, która kształtowała się poczynając od jego pierwotnego

akcentowania czynności wynikających z psychicznych dążeń, potrzeb czy postaw. Proces twórczej ewolucji tej koncepcji odzwierciedlony jest w zmianach między ideami zawartymi w pracy *Social Organization and Institutions* opublikowanej w 1945 r. w *Twentieth Century Sociology* pod red. Gurvitcha i Moore'a a ideami zawartymi w pracy *Modern Nationalities*, opublikowanej w 1952 r. Te dwa źródła wskazują na kierunek jego myśli o społeczeństwach, który integruje je z jego teoriami o innych systemach społecznych.

W pracy *Social Organization and Institutions* Znaniecki podejmuje krytyczną analizę tradycyjnych koncepcji społeczeństw. Odrzuca te koncepcje, które jako części składowe społeczeństwa traktują biopsychiczne istoty ludzkie, tworzące demograficznie zlokalizowane zamknięte całości przy pomocy ograniczonej ilości instytucji, wymaganych przez społeczne i indywidualne potrzeby. Sugeruje on raczej, że „Społeczeństwa należy pojmować hipotetycznie jako całościowy kompleks grup społecznych zinstytucjonalizowanych przez inne grupy społeczne” (s. 212). Te większe grupy społeczne władne inistytucjonalizować mniejsze grupy o tej samej doniosłości funkcjonalnej są nieliczne i różnią się funkcjami. Taksonomia społeczeństw zawiera „społeczeństwa polityczne” jednoczone przez państwo, „społeczeństwa religijne” jednoczone przez wielką grupę religijną, „społeczeństwa kultury narodowej” jednoczone przez narodowość (s. 216).

Praca *Modern Nationalities* (1952) poświęcona jest analizie treści i ewolucji kultur narodowych i społeczeństw kultury narodowej. Takie społeczeństwo jest grupą społeczną, ponieważ składa się z członków podzielających wspólne wartości i funkcjonujących we współdziałaniu dla utrzymania swojej egzystencji i zaspokojenia określonych przez siebie potrzeb, włączenie z ochroną przed innymi społeczeństwami. Kultura, która tworzy podstawy świadomości narodowej jest rozwijana w sposób twórczy i definiowana jako przynależna grupie narodowej. Zawiera ona język, religię, sztukę, architekturę, literaturę, zwyczaje, terytorium i wiele innych przedmiotów kulturalnych, wraz z „duchowymi” wartościami i poczuciem identyfikacji z grupą jako całością i jej członkami, nazywanym „nacjonalizmem”. Niewątpliwie fakt, że Znaniecki był Polakiem miał istotne znaczenie dla jego analiz społeczeństw kultury narodowej. Historia narodu polskiego, zdolnego utrzymać tożsamość bez państwa, jak również zdolnego do wykroczenia poza swoje terytorium i stworzenia „czwartej dzielnicy” za oceanem, a także historia innych takich narodów, przekonały Znanieckiego, że wiele ujęć związanych z tradycyjną koncepcją społeczeństwa pominęło socjologicznie ważne aspekty takich dużych grup społecznych.

Znaniecki analizując tylko jedną kategorię systemów społecznych, tak jak to zrobił w *Modern Nationalities* (1952) albo w *The Social Role of the Man of Knowledge* (1940), spletał z nią również inne kategorie, pod-

kreślając ich integralne wzajemne powiązania¹⁰. Według niego niepodobna było mówić o społeczeństwie nie analizując jednocześnie stosunków społecznych, ról i grup, ponieważ społeczeństwa są złożonymi jednostkami, zawierającymi jednostki prostsze. Znalazło to wyraz w nie opublikowanej pracy *The Social Role of the University Student*, w której analizował rolę społeczną studenta jako widzianą przez pracowników uniwersytetu, samych studentów i przez inne różne grupy na terenie uniwersytetu¹¹. Praca ta napisana w połowie lat czterdziestych zawierała wskazówki pod adresem władz Uniwersytetu w Illinois co do reorganizacji ówczesnej struktury kształcenia. Odzwierciedlała ona wieloletnie przemyślenia i badania Znanieckiego, prowadzone zarówno w Polsce jak i w Ameryce, które przekonały go, że system narzucający studentowi naukę zamiast pobudzać go do samokształcenia jest nieodpowiedni. Dlatego zwłaszcza, że praca krytykowała tę instytucję wychowawczą w ogóle, ówczesny rektor Uniwersytetu w Illinois, przyrodnik, nie widział żadnej wartości wynikającej z socjologicznej analizy tej grupy. Książka ta nie została nigdy opublikowana, pomogła ona jednak Znanieckiemu sformułować relację między systemami społecznymi, a wiele myśli w niej zawartych było kontynuowanych w jego późniejszych pracach.

Sumując, dzieło Floriana Znanieckiego zawiera godne podkreślenia konsekwentne dążenie do wyjaśnienia podstawowych problemów socjologicznych: istoty socjologii, systemów społecznych, jakie powinna badać i odpowiednich do tego przedmiotu badań metod badawczych. Systemy społeczne, twierdził stale, oparte są na aksjonormatywnych albo kulturowych podstawach, które, choć w miarę upływu czasu są instytucjonalizowane, zdolne są ulegać zmianie dzięki twórczej innowacji i procesom modyfikacji w trwających stosunkach społecznych.

W końcowych sformułowaniach jego myśli, osoby społeczne uczestniczące w tych systemach opisywane są jako wychowywane do rozumienia i podzielenia tych podstaw kulturowych; sprawdzone ze względu na

¹⁰ W pracy *The Social Role of the Man of Knowledge* (1946) Znaniecki wiąże kilka swoich ulubionych tematów, badając ewolucję i specjalizację zróżnicowanych ról społecznych, ułatwiających rozwój i szerzenie wiedzy. Tom ten odpowiada powyższemu stwierdzeniu nie tylko ze względu na wkład do rozważań o rolach społecznych, lecz przez ich umieszczenie w bardziej złożonych systemach społecznych. Bierstedt (1969) uważa ten tom za najlepiej napisaną książkę Znanieckiego. *Cultural Sciences* (1952) zawiera wyczerpujący indeks nazwisk, ponieważ jest ona, ostatecznie, poświęcona ujęciu różnych nauk. Często powołuje się tu Znaniecki na takich myślicieli jak H. E. Barnes, H. Becker, G. Davy, G. Gurvitch, W. Moore, W. Ogburn i P. Sorokin. W *Modern Nationalities* odwołuje się często do postaci politycznych, takich jak Hitler, Stalin i Mussolini. Znaniecki był głęboko wstrząśnięty nieludzkim charakterem II wojny światowej, pomimo to utrzymał optymistyczne spojrzenie na przyszłość ludzkości.

¹¹ Zob. również *Education and Self-Education in Modern Societies* (1930).

konieczne cechy i umiejętności przez partnerów w stosunkach społecznych i przez członków ich kręgów społecznych. Podejmują one następnie współpracę z innymi osobami w pełnieniu roli lub systemu ról wewnątrz grup i społeczeństw. Socjolog może stosować różne narzędzia do zbierania danych i analizy systemów społecznych, lecz musi zawsze stosować podejście humanistyczne, rozumiejąc co osoby społeczne i ich stosunki oznaczają dla uczestników i obserwatorów interakcji. Taka jest, mówiąc krótko, ostateczna, według Znanieckiego, definicja przedmiotu badań i metody socjologii, choć gdyby żył dłużej, niewątpliwie by kontynuował proces wyjaśniania i systematyzacji swojej teorii, wprowadzając twórcze zmiany tam, gdzie jego dyskusja z dawnymi sformułowaniami i myślami innych innowatorów zapowiadała postęp.

BIBLIOGRAFIA

- Bierstedt Robert, *Florian Znaniecki: On Humanistic Sociology*, Chicago 1969, University of Chicago Press.
- Znaniecki Florian. *Zagadnienie wartości w filozofii*, Warszawa 1910, ss. 115.
- *Humanizm i poznanie*, Warszawa 1912, ss. 231.
 - *The Polish Peasant in Europe and America* (wspólnie z W. I. Thomasem), wyd. I, Boston 1918 - 1920, 5 tomów, Badger.
 - *Cultural Reality*, Chicago 1919, University of Chicago Press, ss. XV, 359.
 - *The Laws of Social Psychology*, Chicago 1925, University of Chicago Press, ss. VIII, 320.
 - *The Object-Matter of Sociology*, *American Journal of Sociology* 1927, vol. 32, nr 4, ss. 529 - 584.
 - *Education and Self-Education in Modern Societies*, „*American Journal of Sociology*” 1930, Vol. 36, nr 3, ss. 371 - 386.
 - *The Method of Sociology*, New York 1934, Farrar & Rinehart, ss. XII, 338.
 - *Social Actions*, New York 1936, Farrar & Rinehart, ss. XIX, 746.
 - *Social Groups as Products of Participating Individuals*, *American Journal of Sociology* 1939, Vol. 44, ss. 799 - 804.
 - *The Social Role of the Man of Knowledge*, New York 1940, Columbia University Press, ss. 212 (praca tłumaczona na hiszpański jako *El papel social del intelectual*, Mexico 1944, a także na japoński).
 - *Sociometry and Sociology*, *Sociometry* 1943, Vol. V, nr 3, ss. 225 - 233 (przekład francuski publikowany w *Cahiers Internationaux de Sociologie* 1946, Vol. I, ss. 106 - 119).
 - *The Impact of War on Personal Organization*, *Sociology and Social Research* 1943, Vol. 27, ss. 171 - 180.
 - *Controversies in Doctrine and Method*, *American Journal of Sociology* 1945, Vol. 50, nr 6, ss. 514 - 521.
 - *Social Organization and Institutions*, w: *Twentieth Century Sociology, A Symposium*, pod red. G. Gurwitscha i Morre'a, New York 1945, Philosophical Library, ss. 172 - 217.
 - *Methodological Trends in Sociological Research*, *Sociology and Social Research* 1948, Vol. 33, nr 1, ss. 10 - 14.

- Komentarz do artykułu Johna L. Thomasa, *Marriage Prediction in The Polish Peasant*, *American Journal of Sociology* 1950, Vol. 55, nr 6, artykuł ss. 572 - 577, komentarz ss. 577 - 578.
- *European and American Sociology after Two World Wars*, *American Journal of Sociology* 1950, Vol. 56, nr 3. Tłumaczony jako: *Europäische und amerikanische Soziologie nach zwei Weltkriegen*, *Universitas* 1951, nr 6, ss. 497 - 504.
- *Cultural Sciences*, Urbana Ill. 1952, University of Illinois Press, ss. VIII, 438.
- *Modern Nationalities*, Urbana Ill. 1952, University of Illinois Press, s. XVI, 196.
- *Basic Problems of Contemporary Sociology*, *American Sociological Review* 1954, Vol. 19, ss. 519 - 524.
- *The Dynamics of Social Relations*, *Sociometry* 1954, November (referat wygłoszony na sekcji teoretycznej podczas konferencji Amerykańskiego Towarzystwa Socjologicznego w 1954 r.).
- *The Social Roles of Invaders*, *Midwest Sociologist* 1955, Winter, ss. 14 - 19 (referat wygłoszony na Midwest Sociological Society Meeting w Omaha w 1953 r.).
- *Important Developments in Sociology*, *Sociology and Social Research* 1956, Vol. 40, nr 6, ss. 419 - 420.
- *Social Relations and Social Roles*, California 1965, Chandler Publishing Company.
- *Systematic Sociology*. Nie ukończone *magnum opus*, część tej pracy opublikowano pośmiertnie pod tytułem *Social Relations and Social Roles*.

Z angielskiego tłumaczył
Jan Włodarek

FLORIAN ZNANIECKI: L'ÉVOLUTION CRÉATRICE DU SOCIOLOGUE
(LE TITRE DE L'ORIGINAL: FLORIAN ZNANIECKI: THE CREATIVE
EVOLUTION OF A SOCIOLOGIST)

R é s u m é

L'article contient une analyse du développement sociologique du système de Znaniecki, en commençant par l'oeuvre écrite en commun avec W. I. Thomas *The Polish Peasant in Europe and America* (1918 - 1920) jusqu'à ses derniers travaux publiés de son vivant et publié comme une oeuvre posthume *Social Relations and Social Roles* (1965), constituant une partie de l'oeuvre envisagée *Systematic Sociology*, qui devait être sa *magnum opus*.

L'évolution créatrice de sa pensée allait de l'orientation psychologique (empruntée dans un degré prépondérant à Thomas et à la pensée sociale orientée à l'époque d'une façon biopsychologique) jusqu'à une conception purement sociologique de l'objet de la sociologie et des phénomènes examinés par elle. Les sources de cette évolution reculent encore à la période des intéressements philosophiques de Znaniecki (1909 - 1919).

Dans la théorie définitivement réformée de Znaniecki l'objet de recherches de la sociologie constituent quatre classes logiques des systèmes sociaux: les relations sociales, les rôles sociaux, les groupes sociaux et les sociétés. Le changement s'exprime ici par l'abandon de la conception des activités sociales des unités déduites des tentatives psychologiques (*The Method of Sociology*" (1934) au profit des interactions appuyées de la manière axionormative et fonctionnellement interdépendantes de la coopération entre deux ou plusieurs unités. Ces interactions

installées dans les relations sociales et dans les systèmes sociaux plus composés sont selon lui de réelles données de la sociologie. Parmi ces quatre systèmes énumérés Znaniecki n'a élaboré que plus précisément *les* relations sociales et les rôles sociaux.

L'auteur à la base des contributions et d'autres travaux dispersés analyse des continus et des liaisons logiques de ces quatre systèmes sociaux examinés par la sociologie et les efforts de Znaniecki pour construire des taxonomies relatives et des droits sociologiques.